

مدیریت ارزش گذاری در بافت‌های تاریخی «با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی» (نمونه موردی: مطالعه در محور تاریخی خیابان لاله‌زار)

پرویز حناچی^۱، عباس آذری^{۲*}، سعید محمود کلاهی^۲

^۱ دانشیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران
^۲ پژوهشگر گروه معماری و منظر شهری، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی
^۲ کارشناس ارشد مرمت ابنیه و بافت‌های تاریخی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۹۲/۰۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۲/۰۴/۲۳)

چکیده

رویکرد حفاظت از آثار ارزشمند معماری به عنوان عناصری هویت بخش - در قالب توسعه، تعمیر و مرمت - همواره به عنوان رکنی اساسی در تاریخ معماری این مرز و بوم محسوب شده است. در قرن حاضر، ضرورت بازبینی نحوه انجام بررسی علمی برای اولویت بندی آثار، به منظور ثبت و حفاظت از آن‌ها، احساس می‌شود. این امر به واسطه گسترش شهرها، تغییر رویه حفاظت از این آثار و پیچیده تر شدن امر حفاظت، تعدد آثار و تغییر در تکرش مردم (به عنوان استفاده کنندگان از این فضاها) و مدیران شهری پدید آمده است. این پژوهش بر آن است تا با به کارگیری فن آوری سیستم اطلاعات جغرافیایی و تعریف و تحدید مجدد نظام ارزش گذاری بر آثار معماری موجود، در فضای یکی از خیابان‌های تاریخی تهران (خیابان لاله‌زار) به سندی معتبر بر پایه شاخص‌های ارزشی آثار معماری، به منظور نحوه دخالت در فرآیند بهسازی و نوسازی آن، دست یابد. در بخش نخست پژوهش، ارزش گذاری مورد بحث قرار گرفته و در بخش دوم از منظر تکنیکی به چگونگی به کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی (با عنوان ابزاری نوین)، با رویکرد ارزش گذاری و انطباق آن با موضوع مرمت پرداخته شده است. برای دستیابی به این هدف، ابتدا به روش میدانی اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده و در ادامه با تحلیل آن، خروجی‌های مورد نیاز، در قالب نقشه‌های کمی و کیفی در ارتباط با ارزش‌های مورد نظر، تهیه شده است. اطلاعات به دست آمده و قیاس آن با شرایط موجود، ضرورت تغییر در رویکرد ارزیابی ارزشی آثار و لزوم به کارگیری شیوه‌های نوین را در گردآوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها تأیید می‌کند.

واژگان کلیدی: ارزش گذاری، میراث فرهنگی، حفاظت، ابنیه تاریخی، سیستم اطلاعات جغرافیایی، مستندسازی.

مقدمه

می‌شود. با این حال باید توجه داشت که این مفهوم، نسبی است و ممکن است نسبت به دو عامل زمان و مکان و در ارتباط با فرهنگ‌ها و گروه‌های مختلف تغییر کند.

۲. پیشینه ارزش‌گذاری

تا میانه سده پیش، معیار ارزش‌گذاری بر ابنیه تاریخی در ایران - برای حفاظت آن‌ها از سوی حکام و عامه مردم - متأثر از عواملی چون پیشینه مذهبی و ارزش‌های معنوی آثار، جنبه کارکردی و ارزش‌های اقتصادی آن بود. این عوامل امروزه نیز با شدت و ضعفی متفاوت، بر تصمیم‌گیری‌های مرتبط با این آثار مؤثر هستند. ولی با پیدایش اندیشه‌های مدرن و سپس انقلاب مشروطه در اواخر دوره قاجار و ظهور افکار خردگرایانه غربی، این نگرش دست‌خوش تغییر شد. در مقایسه با گذشته نگاه حکومتی (بیش‌تر) و نگاه عمومی (کم‌تر) نسبت به آثار تاریخی تفاوت یافته است. با روی کار آمدن رضاخان پهلوی و گروه روشنفکر حامی وی و تقویت حس ملی‌گرایی و به تبع آن، تصویب اولین قانون حفاظت در سال ۱۳۰۹ خورشیدی ثبت و سیاه‌برداری از آثار تاریخی کشور آغاز شد.

در نخستین مراحل، به دلیل مدیریت باستان‌شناسان غربی بیش‌ترین توجه به محوطه‌های باستان‌شناسی بود. از این رو چند اثر نخستین ثبت شده، شامل تپه‌های باستانی است^۱. در سال‌های بعد، ابنیه باستانی و باشکوه، مساجد و عمارت‌های عالی نیز به این فهرست افزوده شدند^۲. در تمامی این مراحل، ابنیه معمولی و بافت‌های تاریخی، به دلیل رواج افکار نوگرا علی‌رغم پشتوانه تاریخی آن‌ها - در زمینه روش‌های خانه‌سازی و شهرسازی - مورد غفلت واقع شدند. برنامه‌های توسعه شهری و طرح‌های جامع نیز، این آثار درون شهری را نادیده انگاشتند.

عکس شماره ۱: نمایی از ساختمان سینگر، مشرف به خیابان سعدی که این روزها تلاش‌هایی برای خروج آن از فهرست آثار ملی صورت گرفته است، مأخذ: نگارندگان

دهه ۵۰، آغازگر نگاهی نو به آینده این مجموعه‌های شهری بود^۳. برگزاری نشست‌های فنی در خصوص سرنوشت این آثار، با حضور اندیشمندان برجسته دنیا، زمینه‌ساز درک ضرورت حفظ و تقویت این آثار شد. پیروزی انقلاب و شرایط خاص این دوره توأم با وقوع جنگ، رکود و فراموشی مجدد بافت‌های تاریخی را به همراه

در فرآیند حفاظت و نگهداری آثار و ابنیه تاریخی، اولین گام شناسایی و اقدام به ثبت آثار بر اساس ارزش‌های نهفته در آن است. ریشه آن را باید در ظهور عصر روشنگری در اروپا، تغییر در بنیان‌های فکری و نیاز به نگرش علمی نسبت به آثار تاریخی جستجو کرد. فهرست‌برداری و طبقه‌بندی آثار توسط وینکلمن در قرن هجدهم، سرآغازی بر این گونه اقدامات به‌شمار می‌آید (فلامکی، ۱۳۸۶). هم‌چنین اندیشه قرار دادن وقایع در زمان^۱ و تعمیم آن به تمام شاخه‌های علمی، از زیست‌شناسی تا هنر را می‌توان نمودی از آن دانست که زمینه نگرشی نو نسبت به آثار تاریخی را فراهم کرد (صفامنش و منادی‌زاده، ۱۳۸۲). از مصادیق این نگرش، دسته‌بندی آثار بر اساس دوره تاریخی، ارزش، کارکرد و سبک بود. در واقع، ارزش‌گذاری یا به عبارتی تعیین کیفیت آثار و ابنیه تاریخی بر اساس اندوخته‌های ذهنی بشر، فرآیندی است که به منظور تشخیص هویت فضای مصنوع صورت می‌گیرد. با این‌حال این ارزیابی، به‌واسطه تغییرات مداوم، در سطح داده‌های ذهنی فرد و عینیت اثر، نسبی تلقی می‌شود (پاکزاد، ۱۳۷۶). ایجاد رابطه میان هر اثر، به‌عنوان مختصات مکانی و پایگاه داده‌هایی انعطاف‌پذیر، موجب می‌شود تا ارزیابی به صورت مداوم بهبود یابد و پویا شود.

تعیین مؤلفه‌های ارزیابی و تعریف این رابطه، امری است که در این پژوهش بدان پرداخته می‌شود. بدین منظور، ابتدا با نگاهی به تعاریف داخلی و خارجی از ارزش‌ها به یک دسته‌بندی جامع رسیده و در مرحله اجرایی، با انتقال داده‌ها به جداول مربوطه و تعریف پایگاه داده‌های مرتبط با مختصات مکانی اثر، خروجی مورد نظر به شکل نقشه‌های مورد نیاز ارائه می‌شود. در این پژوهش از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی به‌منظور ارزش‌گذاری در بافت‌های تاریخی استفاده شده است. نمونه موردی بخشی از محور تاریخی لاله‌زار است که به وسیله برداشت میدانی، ارزش‌های بافت بر مبنای معیارهای پژوهش جمع‌آوری و با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS تحلیل شده است.

۱. نگاهی به مفهوم ارزش

ارزش از نظر لغوی و در فرهنگ لغات معین، دارای سه تعریف است: ۱. بهاء، ارز، قیمت، ارج، ۲. قدر، برزندگی، شایستگی، زیندگی، قابلیت، استحقاق، ۳. اعتبار یک سند یا متاع، پولی که در سند نوشته شده است. با توجه به این تعاریف و با نگاهی به رویکردهای فلسفی، دو حیثیت فلسفی و منطقی را می‌توان، برای این عبارت، در نظر گرفت. نگاه فلسفی به این مفهوم، آن را به عنوان بخشی از کمال مطلوب (چیزی که باید باشد)، متمایز از واقعیت موجود (چیزی که هست) قرار می‌دهد و رویکرد منطقی، ارزش را رابطه یا موضوع خواستن افراد می‌داند. در این معنا، مسأله ذهنیت مطرح نیست و ارزش، موضوعی اساسی است که خود هدف است و کارکرد وسیله‌ای ندارد. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که ارزش، مفهومی انتزاعی است که به عنوان معیار سنجش مطلوبیت هر پدیده در نظر گرفته

۴. انواع ارزش‌ها

هر اثر، از سه حیثیت تاریخی و مرحله‌زمانی متفاوت برخوردار است:

- مرحله نخست: خلق اثر،
- مرحله دوم: از پایان مرحله خلق تا زمان حاضر،
- مرحله سوم: ارتباط ذهنی و درونی با اثر.

با در نظر گرفتن این سه مرحله (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۲)، باید جنبه‌های ارزشی متفاوتی را برای آثار قائل شد. در نگاهی کلی می‌توان دو نوع ارزش برای آثار متصور شد:

ارزش‌های ذاتی و درونی: آن دسته از ارزش‌هایی است که با خلق اثر زاده می‌شوند و در زمان حال قابل ارزیابی هستند. تمامی جنبه‌های وجودی اثر از قبیل زیبایی‌شناسی، کاربری اولیه، هویت فرهنگی و عملکردی، تکنیک ساخت و... در این دسته قرار می‌گیرند. **ارزش‌های اکتسابی:** آن دسته از ارزش‌ها را شامل می‌شود که آثار در طول حیات خویش، بدان دست می‌یابند. دیرینگی بنا، شکل دادن به خاطرات گروهی، دربرداشتن رویدادهای مهم تاریخی، ارتباط آثار با محیط شکل‌گیری و هماهنگی با محیط، در زمره ارزش‌های اکتسابی محسوب می‌شوند.

در این باره در نگاهی جزئی‌نگر، می‌توان موارد زیر را برشمرد: **ارزش زیبایی‌شناسی:** مقصود از زیبایی در این جا به معنای نسبی آن نیست، بلکه به جنبه فنی و کارشناسانه آن است که در سه مقیاس حجم، نما و طرح قابل بررسی است. آن چه به‌عنوان زیبایی اثر مورد نظر است، خلاقیت در طراحی، نوآوری و عدم تکرار، کارایی (به‌معنای پاسخ‌گویی به نیازهای کارفرما) و از همه مهم‌تر جذاب بودن آن است.

ارزش اصالت: اصالت، جنبه‌ای مهم در ارزیابی ذخایر میراث فرهنگی است؛ بدین معنی که کالبد اثر باید نشان‌دهنده مراحل مهم ساخت و بهره‌برداری از آن در خط سیر تاریخی اثر باشد. اصالت زمانی به اثر نسبت داده می‌شود که در چهار بُعد طراحی، مصالح به کار رفته، مهارت‌ها و کیفیت استقرار قابل نقد باشد (فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۶).

الف - اصالت در طراحی: مقصود از طراحی، نحوه پاسخ‌گویی معمار به نیازی است که منجر به شکل‌گیری اثر شده است (هیدالو هزاره هشتم، ۱۳۸۷). سیر تحولات تاریخی و الحاقات به اثر، چنانچه در مسیری درست باشد، به اصالت اثر خدشه‌ای وارد نمی‌کند. مسجد جامع اصفهان مثالی است که در خود نشانی از هر دوره تاریخی گوناگون را دارد، بی‌آنکه از اصالتش کاسته شود.

ب - اصالت در مصالح: میزان دست نخورده بودن مصالح اولیه اثر، ملاک سنجش این ارزش محسوب می‌شود. باید توجه داشت که مداخله‌های تاریخی چنانچه ارزش‌های مربوط به عصر خود را دارا باشند، به‌دلیل روایت تاریخی خود، به ارزش آن خواهند افزود.

ج - اصالت در ساخت: به‌کارگیری فن‌آوری و مهارت‌های مربوط به دوره‌های تاریخی اثر، در پاسخ‌گویی به نیازها.

د - اصالت در کیفیت استقرار: ملاک سنجش ارزش اثر به‌واسطه نحوه استقرار آن در محیط و میزان هماهنگی با مکان شکل‌گیری یا مجموعه‌ای است که در آن واقع شده است (صفاشن

داشت. با پایان جنگ تحمیلی و حاکم شدن آرامش نسبی، ابراز نگرانی‌ها نسبت به این آثار از سوی جامعه علمی و متخصصان، دوباره آغاز شد. از سوی دیگر، مهاجرت، توسعه بی‌رویه شهرها و آماده‌سازی‌های وسیع در شهرهای تاریخی (بدون توجه به این آثار)، عدم آگاهی عمومی از اهمیت این آثار و افزایش قیمت زمین، موجب شد تا مهم‌ترین حامی آثار تاریخی، که خود مردم بودند، نسبت به آن‌ها احساس بیگانگی کنند و از حمایت تاریخی خود که حفاظت این آثار را در طول دوران مختلف (از طریق مرمت و نگهداری) فراهم می‌کرد، دست بردارند.

موج نوی اندیشه حفاظت از بافت‌ها و ابنیه تاریخی در تقابل با اندیشه عامه مردم، در خصوص نیاز به نوسازی و تخریب این بافت‌ها، چالش جدید این دوره بود. سودجویی و رانت‌خواری در مقیاس عمومی و ناپایداری منابع مالی در شهرداری‌ها، اسباب تسریع تخریب هر چه بیش‌تر آثار تاریخی را فراهم کرد. تلاش برای حفظ این آثار، منجر به جریانی شد که در جهت مقابل جریان تخریب‌گر، به ثبت قانونی این آثار و ابنیه در فهرست آثار ملی اقدام کرد. ترس از تخریب، شتابزدگی را در انتخاب آثار و ثبت آن‌ها به همراه داشت. گاهی مشاهده می‌شد که آثاری با ارزش فراوان از قلم افتادند و آثاری که در قیاس با آن‌ها، چندان فاخر نبودند و گاه راه‌کارهای محافظت از آن‌ها نیز اندیشیده نشده بود، به فهرست افزوده شدند^۵. امروزه نیاز به سازوکاری برای پرداختن به نحوه ارزش‌گذاری بر آثار تاریخی (به‌منظور ثبت، حفاظت، مرمت و باززنده‌سازی) به‌خصوص در میان بافت‌های شهری، با انگیزه آفرینش یا تقویت عرصه‌های عمومی و فضاهای جمعی، بسیار احساس می‌شود.

۳. کدام آثار را ارزش‌مند بنامیم؟

وجود دیدگاه‌های متفاوت و دامنه گسترده ارزش‌ها، موجب می‌شود تا در ارزیابی آثار و اطلاق عنوان اثر فاخر و ارزش‌مند به آن، اختلاف دیدگاه وجود داشته باشد. چنانچه اهداف برنامه‌ریزان آینده این آثار، اعم از اجتماعی، اقتصادی و امثال آن را به این مجموعه اضافه کنیم، معادله پیچیده‌تری به‌دست می‌آید.

به‌طور معمول، رسم بر این است که بر اساس کلیه ارزش‌های تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری نهایی، مقادیر کمی را به این آثار نسبت می‌دهند و بین آثار، از لحاظ ارزش تمایز قائل می‌شوند. با وجود این، معیارهای ارزیابی باید انعطاف‌پذیر باشند. ما اطلاعات کمی و کیفی را به‌صورت نمایش تصویری بر روی نقشه‌های پایه منتقل می‌کنیم و از برهم نهادن لایه‌های مختلف اطلاعاتی تلاش می‌کنیم تا به ارزیابی صحیحی از میزان ارزش آثار دست یابیم. این لایه‌ها می‌تواند همان جنبه‌های سنتی کاربرد، اقتصاد و مذهب را شامل شود. با این حال، در عصر حاضر عوامل تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری‌ها، به‌شدت افزایش یافته‌اند. از این رو، تلاش شد تا با دسته‌بندی انواع ارزش‌ها و به‌کارگیری سیستم اطلاعات جغرافیایی^۶ به نظامی قانون‌مند و کاربردی - به‌وسیله ایجاد وجه تمایز در جهت اهداف مختلف و دریافت خروجی‌های متناسب با هدف و خواسته - دست یابیم.

و منادی زاده، ۱۳۸۲)؛ به بیانی دیگر، میزان تأثیرپذیری (هماهنگ شدن با محیط) و تأثیرگذاری (هماهنگ سازی محیط).

هـ - ارزش مهارت و تکنیک‌های ساخت

و- ارزش اعتقادی: هر کالبد معماری که بازگوکننده جلوه‌ای از اعتقادات مذهبی، باورهای ماوراءالطبیعه (معنوی)، تداعی کننده رویداد یا یادآوری شخصی مهم و نمادی از سنت دیرینه قومی ملی (با دامنه‌ای از نمادهای طبیعی تانیاشگاه‌ها) باشد، آن اثر را دارای ارزش اعتقادی می‌شناسیم.

عکس شماره ۲: هتلی متروک در تقاطع خیابان لاله زار و منوچهری که به دلیل ضعف در نظام مدیریت میراث فرهنگی و بی توجهی به میراث معماری مدرن، به ظرفیت‌های کارکردی آن بی توجهی شده است. مأخذ: نگارندگان

از نادر بودن (خصیصه اکتسابی) جدا دانست که نه فقط در عصر حاضر، بلکه در اعصار بعدی نیز منحصر به فرد خواهند ماند.

ک - ارزش نادر بودن:

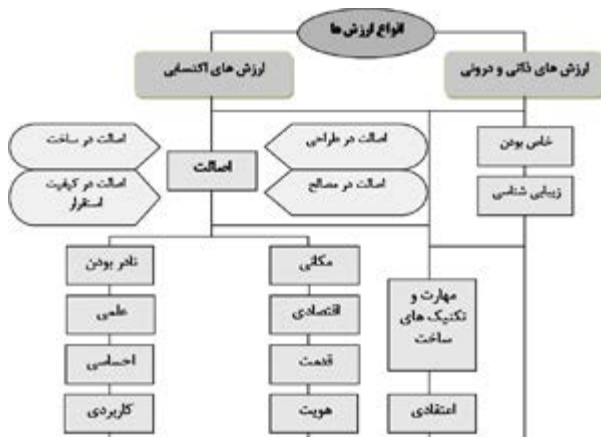
در واقع به آثاری اطلاق می‌شود که از معدود بازمانده‌های سبک یا دوره‌ای تاریخی باشند.

ل - ارزش کاربردی: این ارزش، متأثر از سابقه تاریخی عملکرد اثر و نحوه بهره‌برداری انسان از آن در طول زمان است. امکان تداوم این ظرفیت عملکردی تا زمان حاضر، جنبه مثبت کاربردی بودن اثر محسوب می‌شود (صفا منش و منادی زاده، ۱۳۸۲).

م - ارزش مکانی: آن دسته از ارزش‌هایی است که به واسطه قرارگیری در موقعیتی خاص، نسبت به مجموعه‌ای شهری یا نسبت به سایر آثار ارزشمند، به آثار نسبت داده می‌شوند. قرارگیری در بدنه تاریخی خیابانی که برنامه‌ای برای بهسازی و احیای آن در نظر گرفته شده است، به منزله ارزش افزوده برای آن خیابان و خود اثر محسوب می‌شود (صفا منش و منادی زاده، ۱۳۸۲).

ن - ارزش اقتصادی: امروزه چهارچوب ارزش اقتصادی اشیا و آثار، فقط محدود به مقدار سود حاصل از آن‌ها نیست. به طور مثال درباره آثار تاریخی، این مقدار می‌تواند معادل ارزشی باشد که وجود این آثار یا حفاظت از آن‌ها، ایجاد می‌کند (هیدالو هزاره هشتم، ۱۳۸۷).

ص - ارزش قدمت: معمر بودن، به خودی خود برای آثار ارزش محسوب می‌شود. در واقع نوعی تعلق ذهنی بین جامعه و اثر ایجاد می‌کند. تاریخی بودن اثر، فارغ از هر چیزی، موجب برانگیختن احترام عمومی، جلب توجه و کنجکاوی بیننده خواهد شد.

نمودار شماره ۱: دسته‌بندی ارزش‌های اثر تاریخی در این پژوهش

۵. وزن‌دهی به ارزش‌های بالقوه مکانی

پس از آگاهی از ارزش‌های آثار تاریخی و دسته‌بندی آن، برای دست‌یابی به جمع‌بندی در محدوده مورد مطالعه لازم است تا داده‌های کمی را به صورت خروجی نمایش دهیم. در شیوه‌های سنتی، این عمل با لکه‌گذاری بر روی نقشه خام یا پایه میسر می‌شد. بر اساس تقسیم‌بندی ذکر شده، با دوازده گونه ارزش مواجه هستیم که احتمالاً قابلیت بسط بیشتری نیز دارد. در این جا هدف مطالعه مصداق می‌یابد. فرض کنید قصد شناسایی بناهای واجد

ز- ارزش احساسی: آن دسته از ارزش‌هایی را شامل می‌شود که قابلیت برانگیختن احساسی را در بیننده داشته باشد. این حس می‌تواند با تحریک حس ملی‌گرایی و ارتباطات قومی یا پیوند با گذشته عمل کند، یادآور شکوه و غرور ملی باشد و اجتماع‌های انسانی را به هم نزدیک کند. هم‌چنین می‌تواند تداعی کننده تلاش و عزمی ملی (به‌طور مثال ملی‌شدن صنعت نفت) باشد یا بین نسل‌های مختلف هم‌چون پل ارتباطی عمل کند. از این‌رو، در زمره مهم‌ترین ارزش‌ها محسوب می‌شود و به مدیریت قوی برای ممانعت از اتلاف استعداد و کنترل آن در حوزه عملکردی‌اش نیازمند است.

ح - ارزش هویت: شاخه‌ای از ارزش احساسی است که فصل مشترک اجتماع انسانی هر محدوده و مختصات خاص جغرافیایی به‌شمار می‌رود. این ارزش‌ها را می‌توان به عنوان مرز جداکننده قومیت‌ها و ملیت‌ها محسوب کرد. گویش‌ها، آداب و رسوم محلی، عزاداری‌ها، شادی‌ها، پوشاک و طریقه زندگی در این دسته قرار می‌گیرند.

ط - ارزش علمی: دامنه وسیعی از علوم از قبیل حفاظت آثار، باستان‌شناسی، تاریخ، علوم انسانی و جامعه‌شناسی در گرو درک صحیح نسبت به این ارزش‌هاست. گاه می‌توان از روی آثار و بقایای ویرانه‌ها، به آداب و رسوم، جهان‌بینی، پیشرفت‌های علمی و فنی، علل انحطاط و بقای آن قوم پی برد.

ی - ارزش خاص بودن: خاص بودن (خصیصه ذاتی) را باید

عوارض جغرافیایی در دنیای واقعی به توصیف نیازمند هستند. اول این که چه چیزی وجود دارد و دوم این که این عارضه در کجا وجود دارد (Burrough & Me Donnell, 1998: 19).

این نرم‌افزار باعث شد تا شرایط مساعدی برای تهیه سریع‌تر نقشه‌ها، تهیه نقشه‌های خاص مورد نیاز کاربران و کاهش تعداد نقشه‌های چاپی فراهم شود. امروزه GIS که در ابتدا برای حل مشکلات جغرافیایی، تحلیل عوارض طبیعی و موارد مشابه طرح‌ریزی شده بود، در زمینه‌های متفاوتی چون باستان‌شناسی، شهرسازی (برنامه‌ریزی، طراحی، ریختشناسی و بهسازی) و معماری استفاده می‌شود. در این مطالعه نیز با استفاده از این روش مدیریت داده‌ها، کارایی آن در زمینه ارزش‌گذاری (مرتبط با موضوع مرمت) مورد توجه قرار گرفت. برای این کار یک بانک اطلاعاتی برای ارزش‌گذاری ابنیه، متشکل از اطلاعات کمی و کیفی (عوارض توصیفی) طراحی شد.

۶. مراحل طراحی پایگاه داده‌های مکانی به منظور ارزش‌گذاری ابنیه

نخستین گام در طراحی پایگاه داده‌های مکانی، نیازسنجی است. این گام نشان می‌دهد بانک اطلاعاتی بر چه مبنایی شکل گرفته و چگونه می‌تواند مسأله را حل کند. به همین منظور، بر اساس ارزش‌های تعریف شده در بخش‌های پیشین، پایگاه داده‌های خود را بر حسب مراحل زیر تعریف کردیم:

- ۱- تعیین موجودیت^{۱۱} پایگاه داده‌ها که در نمونه مطالعاتی قطعه زمین^{۱۲} در نظر گرفته شده است.
 - ۲- تعیین صفات ویژه^{۱۳}
 - ۳- تعیین فیلد کلیدی برای موجودیت مذکور^{۱۴}
 - ۴- تعیین نام جدول، نام فیلد و خصوصیت فیلد
- در نهایت پایگاه داده‌های طراحی شده به صورت جدول‌های زیر آماده‌سازی شد.

توصیفی، به یک قطعه^{۱۵} اختصاص داده خواهد شد. به طور مثال در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود که تمامی ابنیه موجود، به جز مسجد ابوالفضل که از بالاترین میزان ارزش برخوردار است، فاقد ارزش اعتقادی هستند.

ارزش اقتصادی دوره پهلوی نخست را داریم. حال باید دو نقشه مجزا را به صورت نقشه‌ای واحد تجسم کنیم که فصل مشترک آن دو نقشه با ویژگی‌های مورد نظر باشد. اگر علاوه بر موارد ذکر شده، جنبه اصالت مصالح نیز در نظر باشد، به دشواری کار افزوده خواهد شد.

با توجه به دشواری این قبیل تحلیل‌ها و عدم امکان تمرکز به روی تمامی مؤلفه‌ها، تصمیم‌گیری به سختی و گاه مغایر با واقعیت صورت می‌پذیرفت. امروزه سیستم اطلاعات جغرافیایی، ابزار تحلیلی قدرت‌مندی را در اختیار مدیران، طراحان و برنامه‌ریزان شهری قرار می‌دهد تا بتوانند به‌درستی تصمیم‌گیری کنند. این سیستم، به عنوان سیستم پشتیبان تصمیم‌گیری^{۱۶} مطرح است. در آغاز دهه ۶۰ میلادی این تفکر رواج یافت که چنانچه از سوزهای، چندین نقشه تک منظوره در دسترس باشد، کاربر باید روش‌هایی را جستجو کند که از طریق آن بتوان اطلاعات را ترکیب کرد و اگر لازم باشد دید کلی تلفیقی یا طبقه‌بندی مجددی (یا تعمیمی واحد) به‌وجود آورد. این دیدگاه منجر به خلق سیستم‌هایی برای تهیه نقشه‌های ساده با ارزش آماری شد که از سوی هاوارد فیشر (۱۹۶۳) "سی‌مپ"^{۱۷} نامیده شد. سپس در مدرسه عالی هاروارد با پیشرفت نرم‌افزار، برنامه‌های "گرید" و "آ.ام. گرید"^{۱۸} طراحی شد که توان مدیریت نقشه‌های شفاف را از طریق کامپیوتر داشت (بارو، ۱۳۸۶).

امروزه با توجه به ابعاد پیچیده مسائل شهری و دخالت متغیرهای مختلف در برنامه‌ریزی شهر، از مدل‌ها و نرم‌افزارهای مختلف استفاده می‌کنند که سیستم اطلاعات جغرافیایی یکی از این ابزار قدرت‌مند در پاسخ‌گویی به نیازهای مطالعاتی و کاربردی است (شاعلی، ۱۳۷۸: ۲۰۳). سیستم اطلاعات جغرافیایی برای جمع‌آوری، ذخیره‌سازی و تجزیه و تحلیل داده‌هایی طراحی شده است که موقعیت جغرافیایی مشخصه اصلی مهم آن محسوب می‌شود. این قابلیت حل مسائل و کمک به تصمیم‌گیری یکی از دلایل اصلی موفقیت این نرم‌افزار در عرصه‌های مختلف است. این سیستم با توان تجزیه و تحلیل توأم داده‌های فضایی و غیر فضایی می‌تواند برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران را، به میزان قابل توجهی، یاری دهد. سیستم‌های اطلاعاتی حاوی مجموعه عملیاتی است که در فرآیند تصمیم‌گیری استفاده می‌شود. این عملیات شامل طرح و پیشنهاد، جمع‌آوری داده‌ها، ذخیره‌سازی و تحلیل آن‌هاست (صارمی و عسگری، ۱۳۸۳: ۳-۴).

جدول شماره ۱: جدول تکمیل شده از صفات ویژه اطلاق شده به قطعه کدگذاری شده (خصوصیت مکانی)

PID	Name	Built Period	Historical V	Aesthetical V	Authenticital V	Technical V	Theistical V	Sentimental V	Identical V	Scientifi
152	110 Building	1345/1358	3	2	2	2	0	2	1	1
22	110 Passage	1375/today	1	2	1	1	0	0	0	0
33	24 Passage	1358/1375	2	3	3	3	0	2	2	2
197	Abhari Passage	1320/1335	5	3	2	1	0	1	2	2
19	Abolfazi mosque	1358/1375	2	1	1	1	10	0	0	1
18	Abolfazi Passage	1358/1375	2	2	1	1	4	0	0	1
215	Ahzar Mentor	1358/1375	2	2	0	0	0	0	0	1

۷. بررسی کارآمدی نظام ارزش گذاری پیشنهادی

پایگاه داده‌های مکانی قابلیت‌های زیادی را در اختیار متخصصان قرار می‌دهد تا با دید باز و به‌درستی در خصوص بافت‌های تاریخی شهری تصمیم‌گیری کنند. در این پایگاه به‌واسطه روی هم‌گذاری فیلدهای اطلاعاتی می‌توان به نقشه‌ای تلفیقی از تمامی ارزش‌ها دست پیدا کرد. مزیت این بانک اطلاعاتی در این است که از قابلیت فرمول‌بندی و انتخاب گزینشی برخوردار است. به‌طور مثال می‌توان بناها را از منظر تاریخی، در حالی که بُعد فنی و تکنیکی آن‌ها نیز در نظر گرفته شده باشد، ارزیابی کرد. اما نکته مهم دیگر این است که چنانچه یک بُعد از اهمیت بیش‌تری (برای منظور مورد نظر) برخوردار باشد، به‌جای تغییر در ارزش اعطایی، پیش از مرحله پردازش، می‌توان در نقشه خروجی از طریق اعمال ضریب به ارزش مورد نظر، تأثیر آن ارزش را پررنگ‌تر کرد. نقشه نهایی خروجی می‌تواند با تلفیق لایه‌های اطلاعاتی متعدد، راهنمای مناسبی برای طراحی و برنامه‌ریزی در مرمت شهری باشد.

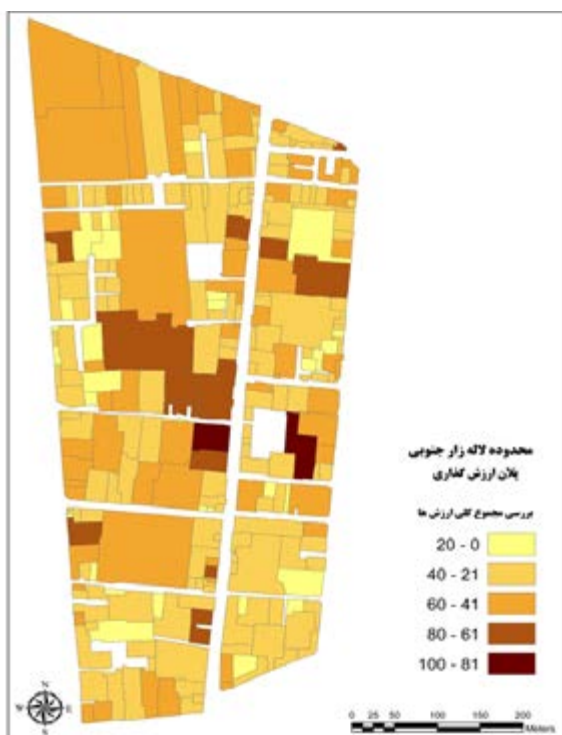
اما آنچه بر اهمیت به‌کارگیری این روش‌ها در حوزه میراث فرهنگی می‌افزاید، مشکلاتی است که امروزه با آن‌ها دست به‌گریبان هستیم. به‌طور مثال در محدوده مورد مطالعه (لاله‌زار) دو اثر شاخص ثبتی وجود دارد که در حال حاضر (سال ۱۳۹۰) تلاش‌هایی برای خروج این دو از فهرست آثار ثبتی ایران صورت گرفته است (خانه اتحادیه و ساختمان سینگر). در بررسی‌های میدانی با نمونه‌های ارزش‌مندی مواجه شدیم که بر اساس نظام ارزیابی پیشنهادی در مراتب بالاتری از این دو اثر قرار می‌گیرند (ساختمان انجمن اخوت و عمارت پوشه‌ری) که در فهرست آثار ملی قرار ندارند. به همین دلیل به نظر می‌رسد که سازمان میراث فرهنگی در انتخاب اثر برای ثبت در فهرست آثار ملی، دچار شتاب‌زدگی شده و از ساز و کار مناسب و ابزار خوبی بهره نبرده است.

چنانچه موضوع مرمت آثار واقع در محدوده مطرح باشد و محدودیت منابع مالی، مانع از اجرای طرح‌های مرمتی برای کلیه آثار شود، نحوه‌گزينش آثار و اولویت‌بندی برای اقدامات مرمتی، موضوعیت می‌یابد. در چنین شرایطی، کارفرما که معمولاً نهادهایی چون شهرداری و میراث فرهنگی هستند، نیازمند ارائه توجیه علمی برای حصول اطمینان از صحت انتخاب و بازگشت‌پذیری سرمایه (در برخی موارد) هستند. در اینجا فارغ از اولویت‌های سازه‌ای که در چنین شرایطی ممکن است بنایی را در وضعیت اضطراری قرار دهد، مسأله اقتصاد موضوعیت می‌یابد. با استفاده از این روش، می‌توان مؤلفه‌های اقتصاد، موقعیت قرارگیری و موارد مربوط به میزان اقبال عمومی را که در زمره ارزش‌های ذکر شده قرار می‌گیرند، پررنگ‌تر و از این طریق نظام اولویت‌بندی جدیدی مطابق با خواست کارفرما تهیه کرد.

در مواردی دیگر، ممکن است به دنبال یافتن آثاری باشیم که از نظر روایت تاریخ محدوده، اهمیت دارد. در خیابان لاله‌زار، فضاهای فرهنگی و نمایشی (تئاتر و سینما) از اهمیت بسیاری برخوردار هستند. نظر به حجم مبادلات اقتصادی روزمره در این

بخش از شهر و تبدیل این فضاهای فرهنگی به انبار کالا، نمی‌توان از لحاظ اقتصادی، برای اقدامات حفاظتی و تغییر کاربری آن‌ها توجیهی یافت. اما رویکرد هویت‌بخشی، در صورت برجسته ساختن مؤلفه‌های وابسته به آن می‌تواند راهگشای این رویکرد باشد. به این معنی که برای توجیه کارفرما و بسته به رویکرد مورد نظر، می‌توان نقشه‌گذاری این اماکن را به عنوان الگوی جانمایی فضاهای نمایشی در فرآیند شکل‌گیری خیابان، در قیاس با لایه‌های شفاف نقشه، بیش‌تر در معرض دید قرار داد.

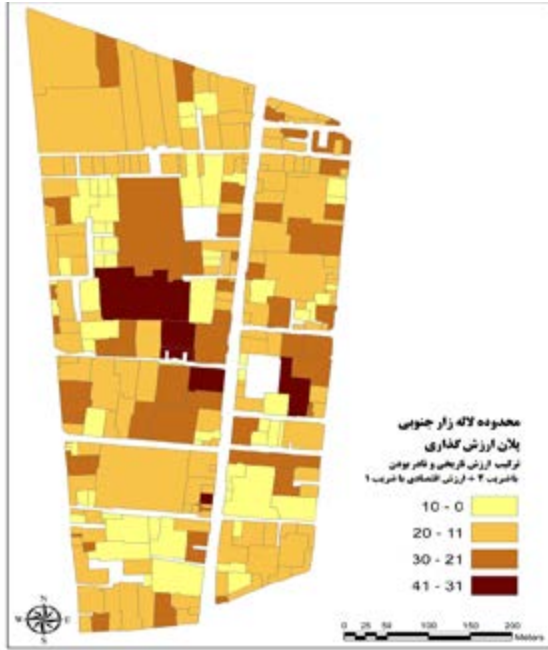
به واسطه فقدان برنامه‌ای جامع برای مدیریت میراث فرهنگی و وابستگی سیاست‌ها به دیدگاه‌های شخصی، اموال فرهنگی، همواره متأثر از تغییرات صورت گرفته در این رویکردها و سیاست‌ها آسیب دیده‌اند. البته تدوین برنامه‌ای جامع برای حفاظت از میراث شهری (که تخطی از آن به منزله قانون‌شکنی محسوب شود)، بهترین راه حل برای حفاظت از آثار به شمار می‌رود. در غیاب چنین برنامه‌ای و با توجه به تعداد بالای آثاری که در فهرست ملی بناهای تاریخی قرار می‌گیرند، وجود ابزاری منعطف، که قادر به هماهنگ‌سازی منافع این آثار با تغییرات دیدگاه‌ها باشد به گونه‌ای که میراث فرهنگی و آثار تاریخی کم‌ترین لطمه ممکن را ببینند، ضرورت می‌یابد. ابزاری نظیر سیستم معرفی شده در این مقاله، می‌تواند علاوه بر امکان نمایش سریع و تحلیل داده‌های خام، پاسخ‌گوی هدف مورد نظر نیز باشد. از این طریق، انکار و چشم‌پوشی از چنین آثار ارزش‌مندی، با هر رویکرد و سیاستی که جاری باشد غیر ممکن خواهد شد.

نقشه شماره ۱: بررسی کلیه ارزش‌ها به صورت مجموع امتیازات دریافتی از ۰ تا ۱۰۰ برای هر ارزش، ماخذ: نگارندگان

آن با عناوین مسئولیت برای ثبت و ضبط (با تکیه بر افراد درگیر با موضوع و به روزرسانی اطلاعات)، برنامه‌ریزی برای ثبت (شامل چگونگی ارائه و دسته‌بندی اطلاعات) و ... به طور کاملاً مبسوطی به موضوع و ضرورت رویکرد بهره‌گیری از ابزارهای مدرن، پرداخته است.

- قابلیت انعطاف در قبال دیدگاه‌های متفاوت مدیریتی: تغییراتی که در سطح مدیران شهری و میراثی روی می‌دهد، عموماً با تغییر دیدگاه نسبت به آثار نیز همراه است. فن‌آوری‌های نوین، قابلیت تغییرپذیری سیاست‌ها را در جهت منافع آثار افزایش خواهند داد.

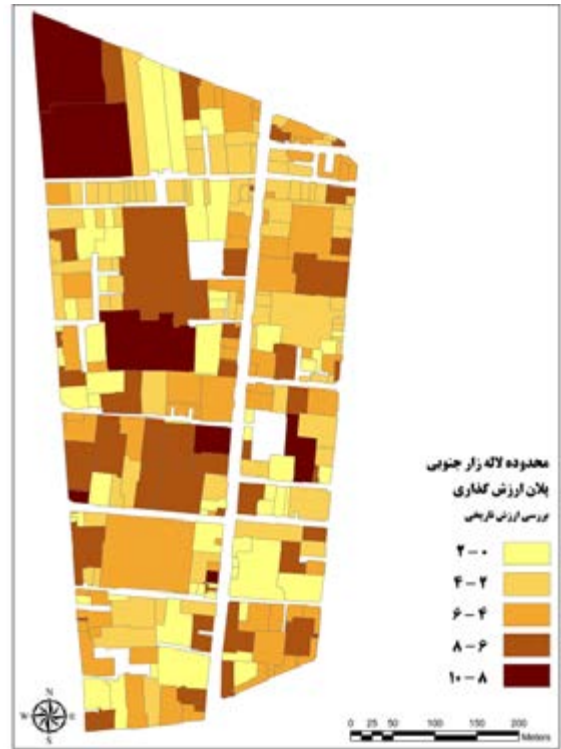

نقشه شماره ۳: بررسی ترکیبی ارزشها؛ در این نقشه با هدف اولویت‌بخشی برای عملیات مرمت، ارزش نادر بودن و ارزش تاریخی با ضریب ۲ به ارزش اقتصادی با ضریب ۱ افزوده شد. مشاهده می‌شود که نتایج هر یک از نقشه‌ها متفاوت از دیگری است. مأخذ: نگارندگان

فارغ از تأکیدهای آیین‌نامه‌ها و منشورهای بین‌المللی بر نحوه مدیریت میراث فرهنگی، شرایط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور ایران نیز بر لزوم تغییر دیدگاه مدیران میراث فرهنگی (از رویکردهای سنتی به شیوه‌های کارآمد و به‌روز) تأکید دارد. این همان اصل پویایی مدیریت مدنی است که قرن‌ها ایرانیان از آن بهره می‌بردند و امروزه مورد غفلت واقع شده است.

به طور خلاصه و بر اساس مطالب ذکر شده و مطالعات صورت گرفته در محدوده مورد نظر، می‌توان جمع‌بندی زیر را در خصوص حوزه مورد مطالعه و برخی از مزایای استفاده از این فن‌آوری برای تحلیل نتایج کارهای میدانی، ارائه کرد:

- امکان کمی نمودن کیفیت آثار برای اولویت‌بندی به منظور حفاظت و مرمت،
- امکان بررسی پراکندگی فضاهای فرهنگی، بر اساس حائز بودن برخی ارزش‌های معماری و نحوه ساخت،

نقشه شماره ۲: بررسی انبیه، تنها از منظر تاریخی، مأخذ: نگارندگان

نتیجه‌گیری

سیستم اطلاعات جغرافیایی به تدریج جایگاه خود را در جامعه علمی و حرفه‌ای پیدا کرده است و کاربردهای آن در زمینه‌های مختلف رو به افزایش است. در ضمن می‌توان گفت این سیستم برای مستندسازی و پدیدارشناسی آن و همچنین مدل‌سازی و تحلیل بسیار مفید و کاراست. در آینده سیستم اطلاعات جغرافیایی به جای کاربر-مبنا بودن، فناوری-مبنا خواهد شد و نقش فناوری‌های مختلف در پیشرفت آن پررنگ‌تر می‌شود. بنابراین علوم مولد این فناوری به نام علوم اطلاعات جغرافیایی نامیده می‌شوند. رابطه نزدیک و دقیقی بین علوم و سیستم اطلاعات جغرافیایی برقرار است. سیستم‌های اطلاعات جغرافیایی برای عملیات تحقیق علمی استفاده می‌شوند و فعالیت‌های علمی نیز منجر به بهبود سیستم موجود و طراحی سیستم‌های پیشرفته‌تر می‌شوند.

این مقاله در پی آن بود تا با نگاهی به شرایط موجود کشور در زمینه حفاظت و نگهداری از آثار تاریخی - به خصوص نمونه‌های کم نام و نشان‌تر در بافت‌های شهری - به ارائه راهکاری در زمینه ثبت این آثار، با تکیه بر دانش نوین، دست یابد. با در نظر داشتن شرایطی که در خیابان تاریخی لاله‌زار مشاهده شد و طبعاً به بخش بزرگی از بافت‌های تاریخی شهری نیز قابل تعمیم است، پیچیدگی این فرآیند، چنان‌چه خواسته باشیم از شیوه‌های سنتی استفاده کنیم، مانع از سهولت پیشبرد کار خواهد بود. عوامل تأکیدکننده بر ضرورت توجه به رویکردهای مبتنی بر فن‌آوری به شرح زیر است:

- لزوم بررسی‌های همه‌جانبه، پیش از هرگونه اقدام در خصوص مستندسازی و ثبت: در این خصوص می‌توان به منشور بین‌المللی صوفیه (۱۹۹۵) اشاره کرد که در بخشی از

- بررسی وجود بناهایی با قابلیت ثبت در فهرست آثار ملی بر اساس مطالعات صورت گرفته، در خصوص ارزش گذاری که از اولویت بیش تری برخوردار هستند.

- بررسی توأمان موقعیت قرارگیری و ارزش اقتصادی که امکان تغییر کاربری برخی فضاها را، با توجه اقتصادی، میسر می سازد.

- نگرش سیستمی به محث ارزش گذاری در بافت های تاریخی،

- پویایی و قابلیت به روزرسانی ارزش گذاری در بافت های تاریخی به منظور مستندسازی در دوره های مختلف،

- کم کردن اعمال سلیقه های شخصی در مورد ارزش گذاری،

- فراهم نمودن زیرساخت لازم داده کاوی در جهت تولید دانش و مستندنگاری بافت های تاریخی.

پی نوشت ها

1. Chronology
۲. بنا به قولی دیگر، گذار ابتدا به آثار گمنام تر پرداخت زیرا احساس خطر بیش تری برای آن ها، نسبت به آثار شهیر و نامی چون تخت جمشید و پاسارگاد، می کرد (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۴).
۳. فهرست اولیه را آندره گذار تهیه کرد و پس از آن هرتسفلد فهرست دیگری، مشتمل بر ۸۰ اثر تهیه کرد.
۴. این نگاه تا حدود زیادی متأثر از منشور ونیز (۱۹۶۴) و نشست آمستردام (۱۹۷۲) بود.
۵. به عنوان نشان از این شتابزدگی می توان به میزان پراکندگی آثار ثبتی و نرخ در حدود سه هزار اثر ثبتی در سال ۱۳۸۲ اشاره داشت (پازوکی و شادمهر ۱۳۸۴).
6. (GIS (Geographic information system))
۷. Authenticity واژه اصیل (Authentic) یعنی اصلی
۸. (DSS= Decision Support System)
۹. سیستم نقشه کشی تلفیقی (Synagraphic Mapping System)

فهرست منابع و مراجع

۱. آذری، عباس (۱۳۹۲)، جزوه آموزشی مبانی سیستم های اطلاعات جغرافیایی با رویکردی شهرسازانه، پژوهشکده فرهنگ، هنر و معماری جهاد دانشگاهی، تهران.
۲. بارو، پی.ای (۱۳۸۶)، سیستم اطلاعات جغرافیایی، ترجمه حسن طاهرکیا، انتشارات سمت، تهران.
۳. براندی، چزاره (۱۳۸۷)، نظریه های مرمت، ترجمه پیروز حناچی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۴. پازوکی، ناصر و عبدالکریم شاد مهر (۱۳۸۴)، آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور، تهران.
۵. پاکزاد، جهان شاه (۱۳۷۶)، هویت و این همانی با فضا، جلد پنجم، در نخستین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، ۴۷-۵۷، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.
۶. حناچی، پیروز (۱۳۷۴)، «مرمت پنهان در معماری»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۱: ۴۳-۴۵.
۷. شاعلی، جعفر (۱۳۷۸)، مقدمه ای بر GIS در جغرافیا و برنامه ریزی شهری، مجموعه مقالات همایش پژوهش ها و قابلیت های علم جغرافیا در عرصه سازندگی، دانشگاه تهران، تهران.

۸. صارمی، حمیدرضا و عسگری، علی (۱۳۸۲)، تحلیل های GIS با Arcview برای به کارگیری در برنامه ریزی شهری، سازمان بسیج دانشجویی، تهران.

۹. صفامنش، کامران و بهروز منادی زاده (۱۳۸۲)، «مبانی ارزش گذاری بناها و مجموعه های قدیمی»، هفت شهر، شماره ۱۳ و ۱۴: ۳۱.

۱۰. علی محمدی، عباس (۱۳۸۸)، مبانی علوم و سیستم اطلاعات جغرافیایی، انتشارات سمت، تهران.

۱۱. فلامکی، محمد منصور (۱۳۸۶)، باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

۱۲. فیلیدن، برنارد و یوکا یوکیلتو (۱۳۸۲)، «ارزش گذاری به منظور حفاظت»، هفت شهر، شماره ۱۲ و ۱۳: ۱۷.

۱۳. میراث جهانی، ترجمه پیروز حناچی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

۱۴. کیانی، افشین، فرزین فردانش و مسعود شباهنگ (۱۳۷۵)، کاربرد سیستم اطلاعات جغرافیایی در حفظ میراث فرهنگی، جلد سوم، در نخستین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، انتشارات سازمان میراث فرهنگی، تهران، صص ۲۳۵-۲۲۷.

۱۵. هیدالو هزاره هشتم (۱۳۸۷)، گزارش فرآیند ثبت میراث فرهنگی غیرمنقول در ایران، از ماهیت تا تحقق، مهندسین مشاور هیدالو هزاره هشتم، تهران.

16. Burrough, Peter A and Mc Donnell, Richael A. (1998), Principles Of Geographical Information Systems, Oxford University Press, UK.